

ŞEMSEDDİN SAMİ'YE GÖRE BATI MEDENİYETİ VE İSLAM MEDENİYETİ

Yrd. Doç. Dr. Osman ÖZKUL

ÖZET

Bu yazıda "Kamus-u Türki" müellifi olarak bilinen Osmanlı edebiyatçı ve düşünce adamlarından, Şemseddin Sami'nin İslam Medeniyeti ve Batı Medeniyetinin özelliklerini ve geleceğini anlattığı bir risalesi temel alınarak, bu medeniyetlerin geleceği üzerine bir değerlendirme yapılmaktadır. Şemseddin Sami'ye göre, bütün geçmiş medeniyetlerin ortak bir özelliğinin, zaman ve mekan bakımından belli ve sınırlı bir bölgede yayılmasının bu medeniyetlerin yıkılmasının da en önemli sebeplerinden birisi olarak değerlendirildiği görülüyor. Ancak Batı medeniyetinin bütün dünya üzerinde yayılmış ve geniş bir teknoloji ağı ile beslenmiş olmasından dolayı böyle bir tehlikeden uzak olduğu savunuluyor

Anahtar Kelimeler: Batı medeniyeti, İslam medeniyeti, gelişme, çözülme.

ABSTRACT

In this article, an evaluation about the future of Islamic Civilisation and Western Civilisation has been done based on Şemseddin Sami's essay about the future and characteristics of Islamic Civilisation and Western Civilisation. Şemseddin Sami was the writer of "Kamus-u Türki" and is known as one of the Ottoman literary men and thinkers. Şemseddin Sami evaluated one of the most important reasons of all of the civilisations being spread over limited and definite region from the point of view of time and place and the collapsing of all civilisations. But it is defended that Western Civilisation is away from this kind of danger because it has spread all over the world and has been fedded by a large technological net.

Key Words: Western Civilisation, Islamic civilisation, devolopment, becoming loose

GİRİŞ

Osmanlı aydınları ve devlet adamları, Batı bilim ve kültürünü tanıma sürecine girmelerinden itibaren, medeniyet kavramını doğrudan olmasa da dolaylı olarak tartışmaya başlamışlardır. Batı ülkelerine çeşitli vesilelerle giden Osmanlı devlet adamları görmüş oldukları yaşama üslubunu ya yanlış bularak, reddetmişler ya da batı yaşantısına hayranlıkla yaklaşarak, taklit etmeye çalışmışlardır.

Bu tavırlardan birincisine örnek olarak, Sultan II. Mahmud'un sadrazamlarından Halet Efendi verilebilir: Halet Efendi Avrupa'nın kültürü ve yaşam biçimi bir yana, bazı bilim ve teknik konulardaki yeniliklere bile karşı çıkar. İkinci tutuma verilebilecek bir çok örnekten en aşırısı ise Tanzimat döneminin sadrazamlarından Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa olabilir. Paşa Fransızların teknik askerî eleman gönderme tekliflerinden dolayı şu sözleri sarf eder: "Haşmetmeâb... bu yapacağınız bir işe yaramaz, bu adamlar bizi sıkırlar, Fransa'dan da Avrupa Sivilizasyonundan bizi soğuturlar. Majesteleri onların yerine bize birkaç bin güzel, akıllı ve afacan yosma gönderecek olursa, onlar bizi daha kesinlikle "sivilize" edeceklerdir; hatta Fransızlaşırız bile!" (Baykara, 1992, s.36)

17. asırdaki askeri yenilgilerle başlayan Batı medeniyeti ile yüzleşme süreci, 19. asrın sonlarına kadar, genellikle bu iki anlayış arasında gidip gelmiştir. Yani Batı medeniyeti denilince genellikle Avrupa insanının yaşam biçimi anlaşılırken; bilimsel, teknolojik ve ekonomik anlamları gözardı edilmiş veya yeterince anlaşılammıştır. Batı medeniyetini anlama yolunda önemli açılımlar sunan Katip Çelebi, Koçi Bey ve Hasan el- Kafi –el Akhisari gibi erken dönemlerde uyarılarda bulunan düşünürler ise yeterince anlaşılammıştır. Lale devri olarak bilinen dönemin ünlü Paris sefiri, bürokrat ve devlet adamı Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'nin Avrupa hakkındaki yazıp anlattıkları da eksik ya da yanlış yorumlanarak, Batı medeniyeti bir saray ve eğlence kültürü olarak anlaşılmiş ve bu yönde taklit edilmeye çalışılmıştır.

18. asrın sonları ile 19. asrın başlarında III. Selim döneminin bazı bürokrat ve ilim adamları tarafından Batı medeniyeti bir bakıma farklı yönleriyle tartışılmaya başlanmıştır. Bunlara Viyana elçisi Ebubekir Ratib Efendi ile ulemadan Tatarcık Abdullah Efendi örnek olarak verilebilir. Ancak yine Batı medeniyetinin kültür ve yaşama yönelik anlamı ön plana çıkmasından dolayı, bu dönemde başlayan olumlu adımlar, Yeniçeri askeri ile Nizam-ı Cedit askeri arasındaki bir çatışmaya dönüşmüştür.

19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında Avrupa ile olan temaslar ve alış-verişler ticari, siyasi, sosyal, teknik, ilmi vs. alanlarda eskisine göre çok hızlanmıştır. Avrupa'yı çeşitli vesilelerle tanıyan Osmanlı aydınlarının bakış açıları da genişlemiştir. Avrupa kültür ve medeniyeti sadece pratik bir yaklaşımla değil, teorik açıdan ele alınabilmektedir. Ahmet Cevdet Paşa gibi düşünür devlet adamlarından başka daha birçok düşünür ve aydın yetişmiştir.

Osmanlı uleması arasında "Kamus-u Türki" müellifi olarak tanınan, Şemseddin Sâmî de bunlardan birisidir. O, İslam ve Batı Medeniyetlerini dakik bir gözle incelemiş; bu çalışmalarını önce Tarih Felsefesi etüdü niteliğinde bir makale halinde ve daha sonra da müstakil bir kitap halinde kaleme almıştır. Bu makalede Onun Güneş Mecmuasında yayınladığı yazısından yola çıkarak, İslam ve Batı medeniyetinin anlamı ve geleceği konusundaki fikirleri tartışılacaktır.

Şemseddin Sâmî, yazısına insanlık tarihi boyunca gün yüzüne çıkmış medeniyetler arasındaki ilişkileri anlatarak başlıyor. Bu medeniyetler arasındaki benzer ve farklı nitelikleri dile getiriyor. Medeniyetlerin birbirlerinden etkilenmeleri olgusunu değerlendiriyor. Ayrıca Batı Medeniyetinin temellerini araştırıyor ve diğer medeniyetlerden farklılığının nedenlerini ve onlardan farklı olarak sahip olduğu özellikleri anlatıyor.

İki bölüm halinde yazılmış olan makalenin birincisinde bütün eski medeniyetlerin, özellikle İslam Medeniyetinin gelişim çizgisi ve çözülmesinin nedenlerini araştırırken; ikinci makalede "Medeniyet-i Cedîde" dediği Batı medeniyetinin temel nitelikleri belirlenmeye çalışılıyor. Daha sonra da bu medeniyetin geleceği ve ülkemize nasıl ve niçin aktarılması gerektiği açıklanıyor.

I. Eski Medeniyetlerin Özellikleri ve Çözümlerinin Nedenleri

Şemseddin Sâmî, eski medeniyetlerin ve İslam medeniyetinin çözülmesinin sebeplerine geçmeden önce, bu çözülmenin aşamalarının ve bu dönemlerdeki tarihi, kültürel ve siyasi ortamın bütün yönleriyle açıklanması gerektiğini düşünüyor. Ona göre, eski medeniyetlerde çözülmeye yol açan özelliklerin üzerinde durulması gerekmektedir. Çünkü, bir unsurun tesiri, tesire maruz kalan şeyin, kendisini savunma gücüne ve tesiri kabul etme istidadına bağlı olarak gerçekleşir. Yani bir kültür ya da medeniyetin değişmesinin boyutları ve sınırları, onun güçlü veya zayıflığına bağlı olduğu kadar, değişimi kabul etme kabiliyet ve istidadına bağlı olarak da farklılaşmaktadır.

Ancak çeşitli faktörlerin etkisiyle, bu esneklik kabiliyetini kaybeden bütün medeniyetler gibi, İslam medeniyeti de zamanla gerilemeye başlamıştır. Bu medeniyetlerin bir dönüşüm yaşamaması, böylece olumsuz yönde değişim sürecine girmesinin nedenleri ve çözülmeye kadar varan bu değişimi zorlayan faktörler araştırıldığında ise aşağıdaki nedenleri görmekteyiz:

Medeniyetlerin Bütünlük Oluşturmaya Şekilde Kendini Geliştirememesi: Eski medeniyetler, henüz anasının rahminde gelişmekte olan ceninler gibidir. Bu zayıflıklarından dolayı da küçük bazı tarihi faktörler, onları “düşürmeye” kafi gelmiştir. (Sami, 1301, s.173)

Medeniyetlerin Teknoloji Desteğinin Olmaması: Batı medeniyetinin sahip olduğu vapur, demiryolu, telgraf gibi teknolojik araçların olmayışından dolayı eski medeniyetler geniş bir alana yayılamamıştır. Zira bu aletler bir medeniyetin yayılması ve etkinliğini gösterebilmesinin temel şartlarından biridir. (Sami, 1301, s.173)

İlimlerin ve Fenlerin Azınlıkta Kalan Bir Sınıfın İhissârı Altında Olması: Bu yüzden İslam medeniyetinin en parlak zamanında bile Afrika, Arabistan halkı ve köylülerin cümlesi diğer önemli merkezlerde de halkın çoğunluğu her ilim ve fenden habersiz bulunmaktaydı. Bu durumun yol açtığı tehlikeli sonuç ise halkın sihirbaz ve efsuncuların etkisiyle mutaassıblaşmasıdır. Hatta bu taassub çok defa, ilim ve fenle uğraşanların tekfirlikle suçlanmalarına yol açmaktaydı. (Sami,1301, s.174)

İlim ve Fenlerle Uğraşan Kişilerin Azınlıkta Oluşu: İlimle meşgul olanların hükümdarlar ve benzeri etkili kişilerin himayesini gerektiriyordu. Ama bu tür hâmilelerin İslam dünyasında her zaman olmayışı (Halife Me'mun ve Abdurrahman gibi) yüzünden, ilmi çalışmalar sekteye uğramaktaydı. Bu noktada Şemseddin Sâmî İslam Medeniyetinin teknoloji ile iç içe gelişen batı medeniyetinden farkını işaret ederek ilimle uğraşanların çalışmalarının kendilerini besleyecek teknik ürünler veremediğini belirtiyor. Bu yüzden de himayenin kaçınılmaz olduğunu söylüyor. (Sami, 1301, s.175)

Yöneticilerin Himayesinin İlim Adamlarının Dinamizmini Azaltması: Ş.Sami, bu himayenin çok önemli olumsuz sonuçlara da yol açtığını savunuyor. Öncelikle, çalışmalar yöneticilerin himayesine bağlı olursa, onların ilgisi azalınca da çalışmalar sekteye uğramaktadır. En önemlisi de uzun vadede, ilim adamlarının tembelliğine neden olmaktadır. Hükümetteki kişiler, ilme ve

maarife taraftar olmazlarsa, çalışmalar aksamaktadır. Bu fasılalar ne kadar sık olursa, ilmi çalışmalar da o derece zayıflamaktadır. (Sami, 1301, s.176)

Yöneticilerin Himayesinin İlim Adamlarının ve Özgürlüğünü Engellemesi: İlmin ve ilim adamının desteklenmesi, ilmi bağımsızlığı olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca ilim adamlarının ahlaki bazı problemlerle karşı karşıya kalmalarına neden oluyordu. Çünkü, bir yandan ilimlerin terakkisine engel olabilecek fikirler savunmalarına, bir yandan da dalkavukluk yapmalarına sebep oluyordu. Bu da fikir hürriyeti ve konuşma hürriyetini sarsıyordu. (Sami, 1301, s.176)

Ahlaki Yozlaşma (Sefahat): Bu neden bütün medeniyetlerde aynı derecede olumsuz etki yapmaz. Mesela, Yunan Medeniyeti sefahat ile beraber gitmiştir. Bu yüzden bütün medeniyetler için bir gerileme nedeni olmakla birlikte, çok önemli bir faktör değildir. Ancak medeniyetin terakkisinde, yöneticilerin himayesi söz konusu olduğunda etkili olabilir. (Sami, 1301,s.177)

Dikkatlerin Askerlik ve Fetih Üzerinde Yoğunlaşması: Şemseddin Sâmî'ye göre özellikle İslam medeniyetinin çözülmesinin en önemli nedenlerinden birisini bu problem oluşturmaktadır. Yöneticilerin dikkatlerini askerlik ve savaş alanına çevirmeleri, askeri fütuhatın çok önemsenmesi, ulûm ve maarif alanını gölgelemiştir. Ancak bu tek başına tehlikeli bir neden değildir. Asıl önemli nedenlerden birisi ise, Arapların askerlik sanatını daha iyi bilmediklerinden, askerlik yeteneklerinden dolayı Asya'dan getirmiş oldukları toplulukların İslam memleketlerine yayılmaları, hatta zamanla bunların başındaki komutanların diğer idari görevleri de üzerlerine almalarıdır. Bu kişiler daha çok askerliğe değer verip, ilim ve maarifin kıymetini bilmediklerinden; bunlarla uğraşan kimselere karşı hürmeti ve bağlılığı kaldırarak, sadece silah taşıyan kimselere değer vermeye başlarlar. Böylece savaşların şiddeti ve taassubun kesreti el ele vererek, İslam medeniyetinin ayaklar altında çığnemesine neden olmuştur. (Sami, 1301, s.177)

Dini İlimlerle Akli ve Tabii İlimlerin Birbirinden Ayrılması: Şemseddin Sâmî'ye göre, özellikle İslam Medeniyetinin zayıflamasında bu faktörün çok büyük etkisi olmuştur. Oysa İslam dininin temel inançları ve bunların yorumlanması akli ve tabii ilimlerin de bilinmesine ihtiyaç gösterir. Yoksa, okutulan dini ilimlerden fayda sağlanamaz hatta taassubu artırır, nitekim öyle de olmuştur. "Taassub ziyadesiyle *ilerlemiş ve bu taassub medeniyet-i İslamiyenin ötede beride kalmış olan bazı hakikatlerini zulmet (karanlık) altında bırakmıştır." (Sami, 1301, s.178)

II- Batı Medeniyetinin Ortaya Çıkışı ve Gelişmesi

Şemseddin Sâmî'ye göre, hiçbir medeniyet kendisinden öncesi veya hem-çağ olan diğer medeniyetlerden tamamen farklı ve bağımsız olamaz. Mesela, Asuriler, Keltler, Mısırlılar ve Eski Yunanlılar birbirlerinden dolayı veya doğrudan etkilendikleri gibi; İslam medeniyeti de onlardan etkilenmiştir. Bunların hepsinden sonra gelen Avrupa medeniyeti¹ de İslam medeniyetinden etkilenmiştir. Fakat buradan bütün medeniyetlerin bir nevi birbirini aynı doğrultuda izledikleri ve aynı niteliklere sahip oldukları sonucu çıkarılamaz. Nitekim her medeniyetin kendine has temel özellikleri olduğu gibi, Batı medeniyetinin kendine has olan farklı hususiyetlerinin olduğu bilinmelidir.

Ş. Sâmî, medeniyetler arasındaki ilişkide tekâmülî, yani sürekli ilerleyen, gelişen bir değişimin olduğu görüşündedir. Bu konuda tıpkı İbn-i Haldun'a ve Spencer'in organist teorilerine benzeyen bir yaklaşım sergiler. Onun organizmi hatırlatan düşünceleri kendi ifadeleriyle şöyle özetlenmektedir: "Eski medeniyetler, medeniyet-i hâzıraya nisbeten rahm-ı maderde-ana rahminde teşekkül etmekte olan ceninler halinde idi. O ceninleri iskat için, 'cüz'î bir hal ve sebep kâfi idi; bugünkü medeniyet ise teşekkül edip doğmuş, büyümüş ve kendine mâlik olmuş bir adam hükmündedir...." (Sami, 1301, s.173)

Ş.Sâmî. Batı medeniyetinin kendi kendisine muktedir olan olgun bir adam hüviyetine kavuşmasını, onun varlığını sürdürebilmesi için önemli bir özellik olarak kabul ediyor. Kendisine muktedir olan bu medeniyetin, kendisini koruyucu cihazları olduğunu ve bunlarla diğer medeniyetlerden ayrıldığını belirtiyor: "Bugünkü medeniyetin tıbâa-basın, vapur, demiryolu, telgraf gibi muhafızları vardır ki, bunların vücuduyla ona hâlel gelmek mümkün olmaz, meğer ki, bir tufan-ı umumiyet üzere mahvolsun." (Sami, 1301, s.173)

Diğer taraftan büyük savaşı yaşayan ve neredeyse yerle bir olan Batı devletleri yeniden canlanmayı nasıl başarabildiler? Bu sorunun cevaplarını şu ifadelerle cevaplamaktadır: "Zamanımızın gösterdiği bazı garâib-i vukûat ile beraber, harbin şiddetleri ve dünyanın cihangirler yetiştirmek isti'dâdı kalmadıktan başka bir veya birkaç büyük kasabanın o suretle tahribi mümkün olsa bile, medeniyet o kadar intişar etmiştir ki, imhası değil, azaltılması ve sekteye uğratılması dahi mümkün olamaz. Bugün Paris veya Londra'nın mahvıyla değil, mesela bütün Avrupa'nın mahvıyla dahi medeniyet mahv olunamaz; çünkü ulûm ve ma'rifetin terakkiyât-ı cedîdesini havi olan kitapların nüshaları milyonlarca olup, dünyanın her tarafına neşr olunmuştur.... Bunun

için, tebeddülât ve vukûat-ı siyâsiyenin medeniyet-i hâzırâya pek az dahli ve tesiri olur.” (Sami, 1301, s.174)

Avrupa medeniyetinin, lüks hayat ve sefahet karşısında yok olması ihtimalini de mümkün görmeyen Şemseddin Sâmî, bu durumun geçmişte Roma medeniyeti başta olmak üzere diğer medeniyetler içinde geçerli olduğunu kabul ediyor. Ama Avrupa medeniyetinin yukarıda açıklanan özelliklerine bağlı olarak, aynı sonucu doğurmayacağını düşünmektedir. Ona göre, Batı medeniyeti bu türden aksaklıkları aşabilecek kadar, genel bir yaygınlığa sahiptir. Yani, belli bir bölgede değil tüm dünyada Batı Medeniyetinin teknolojik sonuçları kullanılmaktadır.

Diğer taraftan, Batı medeniyeti eski medeniyetlerin yukarıda sıralanan özelliklerinden de uzaktır. Bilimiyle, teknolojiyle, sanatıyla, ekonomik ve askeri gücüyle Batı medeniyeti bütün medeniyetlerin birikimi üzerine güçlü bir şekilde yerleşmiştir.

III- Batı Medeniyetinin Yayılması

Şemseddin Sâmî'ye göre, Batı medeniyetinin unsurlarını almak kaçınılmaz bir davranıştır; hatta bu yeniden bir İslam medeniyeti kurabilmek için ve taassub pasını sökebilmek için kaçınılmazdır. O Avrupa medeniyetini, eski medeniyetlerle karşılaştırırken, yine teknik unsurları ön plana alarak yaklaşıyor: Eski medeniyetleri bir kandile, Batı medeniyetini de bir güneşe benzeterek, Batı medeniyetine hayranlığının derecesini gösteriyor.

Ona göre, eski medeniyetlerle ve onların vermiş olduğu eserlerle uğraşmak gereksizdir. Hatta bu tavır, güneşin ışıkları önünde bir kandilin zayıf ışığından yararlanmaya çalışmak gibidir. Başka bir ifadeyle; “Eski medeniyetler, şimdiki Avrupa medeniyetine nispeten adeta ressam-ı meşhur Rafael'in bir resmi yanında, bir çocuk tarafından duvara kömürle çizilmiş resim gibidir. O medeniyetler hep mahvolmuşlardır. Onlarla uğraşmak, ancak tarih ve asar-ı atika ilmîne-arkeoloji ait bir vazifedir.” (Sami, 1301, s.179)

Ş. Samî'ye göre okullarda Aristo'nun “Tarih-i Tabii”sini veya İbn-i Sina'nın “Kânun”unu okutmanın bir anlamı da yoktur. Onlar insanlığa büyük hizmetler vermişler, cahillik karanlığını ve halkı kandilleriyle aydınlatmışlardır. “Şimdi o kandillere olan borcumuz, karanlıktan çıkmamıza sebep oldukları için,

bir hürmet ve tazimden ibarettir. Yoksa güneşin ışıkları önüne bir cehalet ve taassub perdesi çekip, o kandillerin zayıf ışığıyla kanaat etmek ahmaklıktır.”(Sami, 1301, s.179)

Avrupa medeniyetini bu kadar yücelten Ş.Sâmi, çözüm olarak bizim her şeyden önce cehaletten kurtulmamız ve bunun için çalışmamız gerektiğini savunarak, geleceğin de buna bağlı olduğunu belirtiyor: “Şimdi İslam toplumlarının cehaletinden kurtarılıp, yeniden medeniyete ulaşması, millet ve vatanını seven her bir sahib-i hamiyetin en evvel ve en ziyade düşüneceği bir şeydir; çünkü istikbalin bahâsı ve şerefi ancak buna mütevakkıftır.” (Sami, 1301, s.180)

Geçmişin başarılarıyla öğünmeyi bırakıp, bu psikolojiden kurtulmamız gerektiğine inanan Ş.Sâmi, günümüzün ilmi başarılarına yönelmenin önemini vurgularken de şunları söylüyor: “Milli duygularımız, ecdad tarafından yakılmış olan kandillerle iktifaya taraftar olsa bile; İbn-i Sinâ'nın tıbbıyla, sıtmayı bile kesmeye muktedir olamayacağımız gibi, Cahiz'in kimyası ve İbn Rüşd'ün hikmetiyle ne demiryolu lokomotifini ve vapuru ne de telgrafi kullanabiliriz. Bunun için biz ulema-yı İslam'ın eserleriyle uğraşmayı tarih ve asâr-ı atika ulemasına bırakarak, temeddün etmek ister isek, ulum ve fînûnu Avrupa medeniyet-i hâzirasından almalıyız.”(Sami, 1301, s.180)

Avrupa medeniyetine karşı taassub içinde olanların böyle düşünmelerinin dayandıkları en önemli gerekçe, din farkıdır. Yani Batı medeniyeti, Hıristiyanların elinde olduğu için, Müslümanlar bu medeniyeti tümüyle soğuk karşılamaktadır. Oysa, dini muhafaza niyetiyle böyle bir tavır takınmak dine fayda değil aksine zarar verir. Böyle taassub içindeki bir tutumu ortadan kaldırmak için bazı aydınların da aşırıya kaçtıklarını belirten Ş.Sâmi, bu tutumun da birincisi kadar zararlı olmamakla beraber, yanlış olduğunu savunur. (Sami, 1301, s.181)

Batı medeniyetine karşı olanların savunduğu bir fikir de şudur: Ortaçağda Avrupalı düşünür ve ilim adamlarının İslam medeniyetinden faydalandıklarından yola çıkarak; “Avrupa medeniyetinin bizden çalınmış bir taklidden ibaret olduğu...” Böyle düşünenler, Avrupa medeniyetini tahkir ederek, hakiki medeniyetin bizim medeniyetimiz olduğunu savunmaktadırlar. Ona göre, bu da başka bir tür taassubdur. Çünkü Ş.Sâmi'ye göre, Avrupa İslam aleminden bir medeniyet tohumu aldı ve o tohumu ekerek yeni bir cins ma'mul üretti. O günkü şartlarda alınan malumat çok ise de, bugünkü şartlarda hiçtir. Bu duruma bakarak kendimizle iftihar edenlere şöyle cevap veriyor Ş.Sâmi:

“Bundan bizim için iftihar olunacak bir şey yoktur. Bundan utanmamız iktiza eder. Çünkü biz o kandili elimizden düşürüp söndürdükten sonra, gözümüzün önünde tulû edip parlamakta olan bir medeniyet güneşinden dahi istifade etmek istiyoruz; kimimiz de: “O güneş değil, bir sihirdir” diyerek, gözlerimizi kapayıp karanlıkta kalmayı ihtiyar ediyoruz.” (Sami, 1301, s.182-183)

IV- Batı Medeniyetinin Geleceği Üzerine Bir Kritik

Ş.Sami'nin ve dönemindeki bir çok Osmanlı aydınının övgülerine rağmen Avrupa medeniyeti ye da Batı uygarlığı, özellikle iki büyük Dünya savaşından sonra kendi yetiştirdiği düşünür-entelektüellerin özeleştirisine muhatap olmaya başlamıştır. Bu alt başlıkta bu eleştirilerden özellikle Batı medeniyetinin geleceği ile ilgili eleştirilere yer verilecektir. Bu konuda ilk anda hatıra gelen Sorokin'in “Bir bunalım Çağının Toplum Felsefeleri” adlı eserini, Spengler'in “Batının Çöküşü” kitabını ve Arnold Toynbee'nin muhtelif eserlerinde dile getirdiği eleştirilerini örnek vermek mümkün. 20. asrın ikinci yarısından itibaren de bu konuyla ilgili yeni bir çok eser yazılmıştır.

Söz konusu eleştiriler, Batı medeniyetini, neden olduğu toplumsal bunalımlar açısından ele almaktadır. Bugün dünya nimetlerinden yararlanabilen mutlu azınlığın karşısında açlıkla karşı karşıya kalan acılı çoğunlukların çölgükları, teknoloji harikalarının gürültüsüyle bastırılmaya çalışırken bu eleştiriler daha da bir önem kazanmaktadır. Bu acı tablonun sorumlusu Batı Medeniyetinin hoşgörüsüzlüğüne dikkati çeken ünlü İngiliz tarihçi-filozofu Arnold Tonybee şunları söylemektedir: “Kısacası, sağlıklı olmadığı için, bizim Batı'nın hoşgörü ilkesinin kurtuluşu yüklenemeyeceği itiraf etmek zorundayız. Onun doğuş ve anlayışını yönlendiren uslar, umut ve erdem değil, fakat düş kırıklığı, korku ve kuşku; itme olumlu değil, olumsuzdu; ve tohumun ekildiği toprak, çoraktı.” diyor ve şöyle devam ediyor; “kimileri, az topraklı çakıllı yerlere düştüler; toprak derin olmadığından hemen boylandılar ve güneş yükselince yandılar ve köksüz oldukları için sararıp soldular.” (Toynbee, 1989, s.13)

Toynbee eleştirilerinde Ş.Saminin ihmal ettiği Batı medeniyetinin teknoloji dışındaki, felsefi, kültürel ve insani yönünü nazara almaktadır: “XVII. yüzyılda kendini gösteren hoşgörü ilkemiz, XX. yüzyılda, savaşın gücü olmadığı görülen buyurgan bir şeytanın saldırılarına teslim oluyor. Oysa bu

yıkıcı güçsüzlüğün nedeni bellidir. Kökleri inanç-iman da olmayan hoşgörü, homo occidentalis'in-batılı insan- yüreği üzerindeki etkisini yitirmiş bulunuyor. Çünkü, fitrat boş tinsel -manevi güçten tiksindir." (Toynbee, 1989, s.14)

Batı medeniyetinin temel dayanaklarından olan teknolojinin günahlarını örnekleriyle görebilmek için, Fransız filozof Gabriel Marcel'in düşüncelerine de başvurabiliriz: Marcel, maddeciliğin pençesine düşmüş olan "Batı medeniyetinin sonu ne olacak?" sorusunu sorar ve ekler; "Batı medeniyeti ruhtan, manadan, kudsiyetten mahrum olarak ayakta kalmayı becerebilecek mi? Ürettiği rasyonel-sosyal prensipler ne kadar ikna edici olabilecek? (Korlaelçi, 1990, s. 221-235)

Diğer taraftan "teknik" in iki yüzlü suiistimalinin bir örneği Avrupacın göbeğinde, Bosna-Herek'te yaşandığı sıralarda, fakat olup bitenler Batı medeniyetinin temsilcilerinin hümanist-insanîyetçiliğini hiç de uyandırmadığından -çok az bir istisna dışında- yakınan Ali İzzetbegoviç, teorik alandaki mücadelesini dile getirdiği Doğu ve Batı Arasında İslam adlı kitabında bu medeniyetin bir çıkmazda olduğunu şöyle belirtiyor: "Uygarlığın kendi içinde bütün bu problemlere set çekebilecek herhangi bir kuvvet görünmemektedir. Dahası var, uygarlığın tanıdığı değerler arasında kıymetsiz ve bayağı neşriyat, pornografi ve alkole karşı öne sürülebilecek hiçbir delil yoktur. İşte bu Amerikan kriminologların gelen cinayet dalgası karşısındaki tutumunda hissedilen aynı acz ve teslimiyet hissidir. Uygarlık açısından daire kapanmış bulunmaktadır." (Begoviç, 1992, s.128)

İngiliz Tarih filozofu Toynbee de batı medeniyetinin çorak toprakları üzerine ekilmiş bu tohumların, bir süre filizlendikten sonra çürümeye başladığını söylerken; önündeki örnek I.Dünya Savaşı idi. Az bir zaman sonra yaşanan II.Dünya savaşı ile uzun yıllar süren soğuk savaş döneminde yaşananlar ise daha dehşet verici idi. I.Dünya Savaşı'nın temelinde de, II.Dünya Savaşı'nda da batı toplumlarının medeniyet anlayışının temel ilkeleri olan, yayılmacı, sömürgeci ve yıkıcı karakteri rol oynamıştır. Batı medeniyetinin içinde barındırdığı bu çelişkiler, manevi kültürün de tahribine yol açmış ve bir çok ihtilallere ve çatışmalara yol açmıştır. Özellikle bizim gibi batı dışı toplumların milli kültürlerine büyük darbe vurmuştur. (Erkal, 1990, s.153-159)

Bugün gerek Avrupa, gerek Amerika ve benzeri "gelişmiş!" ülkeler medeniyetlerini ve zenginliklerini, yüzyıllardır süren sömürü ve yıkımın üzerine kurmuşlardır. Gözlerinin önündeki haksız katliamlara ve savaflara göz yumuyorlarsa, bunu medeniyet anlayışlarıyla telif edebiliyorlar demektir.

Adalet, hürriyet, eşitlik, hoşgörü gibi kavramlar, Asya ve Afrika milletlerinin üzerinde bir baskı kurma aracı, sömürü için bir payanda olarak kullanılmıştır. Adeta biyolojik antropolojik ve tarihi çalışmalar, üçüncü dünya sınıflandırmasına ve siyasi, ekonomik kolonileştirmeye haklılık kazandırmaya yaramıştır.

Spengler'e göre ise, Batı medeniyetinin en önemli ürünlerinden olan teknoloji ve demokrasi, aynı zamanda onun çözülmesinin de gerekçesi olacaktır. Amerika, Asya ve Afrikalı "renkli ırkların beyazlara karşı duyduğu saygının tükenmesi" Spengler, 1973,s.102) ve "kendi kendisini yıkan demokrasi sayesinde" Batı medeniyeti yıkılacaktır. "Para zekayı yıktıktan sonra, yine para yoluyla demokrasi kendi kendisinin yıkıcısı olur." (Spengler, 1997, s.558)

Esas yıkıcı güç ise, Ortega y Gasset'in deyimiyle, kalabalıklar-yığınların her şeye hakim olmasıyla gerçekleşecektir. Gasset asrımızın ortalarında "yığınların" gelmekte olduğunu haber veriyordu. Artık sağduyunun, ahlaki değerlere saygının, sevginin yerini yığınların hevesleri alacak, onlar ne isterse o olacaktır. Yığınlar, gezmek, eğlenmek, tüketmek istiyor; öyleyse bu duygularına hitap eden kim olursa, o kıymetlidir, alkışlanmaya layıktır. Gasset'in kendi deyişiyle: "Yeni slogan, farklı olan adaba aykırıdır." Olmuştur. (Gasset, 1974, s.15)

Sonuç olarak, Batı medeniyeti, felsefi temellerinden biri olan diyalektik mantık gereği, kendi kovuğunu kemiren bir kurt gibi, medeniyetinin payandalarını-dayanaklarını kemirerek, sonunu hazırlamaktadır. Sorokin'in, Spengler'den esinlenerek söylediği gibi Batı medeniyeti açısından: "Toplumsal tarih artık sona ermiştir!" (Sorokin, 1972, s.137)

KAYNAKLAR

- Baykara, Tuncer, Osmanlılarda Medeniyet Kavramı, İzmir, 1992.
 Begoviç, A. İzzet, Doğu ve Batı Arasında İslam, İstanbul, 1992.
 Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, İstanbul, 1309.
 Erkal, Mustafa, İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri, Ankara, 1990.
 Gasset, J. Ortega y, Kütlelerin İsyanı, (Çev. N.Muallimoğlu), İstanbul, 1974.
 Korlaelçi, M., "G. Marcel'e Göre Teknik ve Günah", Fel. Ark., s:27, İst., 1990.
 Sâmî, Şemseddin, "Medeniyet-i İslâmiye", Güneş Mecmuası, İstanbul, 1301.
 Sorokin, Pitirim, Bir Bunalım Çağının Toplum Felsefeleri, Ankara, 1972.

Spengler, Oswald, İnsan ve Teknik, Ankara, 1973.

Spengler, Oswald, Batının Çöküşü, İstanbul, 1997.

Toynbee, Arnold, Militarizmin Kökenleri, İstanbul, 1989.